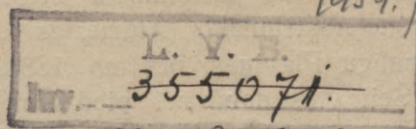

Atsevišķs iespiedums no
Latviešu literatūras vēstures XIII
Izdevusi „Literatūra”

8

504

5. Jānis Purapuķe un Ansis Lerchis-Puškaitis

Cand. phil. Krišjānis Ancītis

a) **Jānis Purapuķe.** 1. Dzīve. Jānis Purapuķe dzimis 1864. g. 5. martā (j. st.) Birzgaļes pagasta (Rīgas apr.) Mucenieku mājās, kur viņa vecāki bija par kalpiem. Jeb labāk nemaz nedaudzināt šo dzimto sētu, jo kalpam nav savas tēva sētas? Te un vēl vairāk Širmēļos, kur tēvs vēlāk aiziet par muižas kalpu, P. dabū izbaidīt kalpa grūtumus un pārestības pilnībā un pretīgumā. To visu viņš vēlāk patiesi un dziļi notēlo gan pieaugušo, gan zēnu personās. Pat pirmās dzīves vietas nabadzīgā apkārtnē tik dziļi iespieties zēna atmiņā, ka vairākkārt to Purapuķe ir tēlojis līdz pretīgumam uzskatāmu. Bet muižas kalpu vientiesīgā priderija sarunu un īpaši lamāšanās reizēs ir pavedinājusi rakstnieku pat uz riskantiem eksperimentiem ar viņa darbu lasītāju gaumi. Vēlāk tēvs pāriet par nomnieku uz Upleju, bet zēnam gara dāvanas pašķir ceļu: pamācījies vairākās pagastskolās, viņš 1879. g. iestājas Baltijas skolotāju seminārā Rīgā. Viņam bijusi laba atmiņa un tieksme uz pasakainu lasāmvielu (arī biblii; no tās pēdas redzam pirmā laikmeta darbos), un jau deviņu gadu vecumā viņš sacerējis pirmo stāstu Utubunga, kas acīmredzot bijis slavens, jo citādi mēs par to nekā nezinātu. 1881. g. iespiests Purapuķes pirmais dzejolis — Miegs. Pēc tam viņa literārā darbība vairs neatslābst: sākmā tulkojumi, vēlāk oriģinālstāsti, romāni.

1883. g. viņš semināru beidz un aiziet uz Širmeljiem. Te viņš noorganizē dziedātāju kori, bet tas nepatīk ne baronam, ne vecajam skolotājam, un Purapuķe, kā atzinību no dziedātājiem 15 rubļus dārgu taktsizli saņēmis, aizbrauc pie brāļa uz Kaunas guberņu (Lietuvā), kur iepazīstas ar leišu dzīvi un valodu. Še gūtie iespaidi it sevišķi izteicas pazīstamajā stāstā Leišu svētbiļžu griezējs (1889. g. Austrumā). Atgriezies dzimtenē, viņš strādā par skolotāja palīgu Pļaviņās, bet no 1884.—1901. g. par skolotāju Skrīveros. Šeit viņš dabū arī piedzīvot, ka krieviskā semināra apmeklēšana nav noderīga Baltijā vietas meklējot, un tikai ar Aizkraukles barona Šulca palīdzību viņš tiek amatā apstiprināts. Grūtais darbs nolaistā skolā, kas Purapuķes laikā uzplaukusi, nodarbošanās nepārtraukti ar rakstniecību un rosīgā daļība apkārtnes sabiedriskajā dzīvē tomēr bija prasījusi par daudz: skolas darbs bija jāatstāj, un 1902. g. 17. nov. Purapuķe mirst Aizkraukles Ignatos, mājās, ko viņš pats bija ieguvis. Savā testamentā no šīm mājām 1000 rubļus viņš novēlējis RLB Literātūras fondam, bet pašas mājas brālim ar vienu ērnotu noteikumu: brāļa sieva tur nedrīkst savu kāju iespert*.

2. R a k s t u r s. Purapuķe ir bijis savā ziņā nelaimīgs cilvēks. Ar lielu entūziasmu un enerģiju strādādams tautas un tuvākās apkārtnes labā, viņš izpelnījās maz atzinības un cieņas. Tuvākajā sabiedrībā bija izplatījušās pat baumas, ka Purapuķe esot vainīgs pie kādas turienes kooperatīvas sabiedrības bankrota, un šīs baumas pat nekrologā Baltijas Vēstnesī (1902, 250) netika noklusētas. Pie viņa kapa kāds Baldova kgs bija runājis apkārtnes skolotāju vārdā, bet pēc kāda laika Dienas Lapā tika iespiests aizrādījums, ka tādas tiesības viņam nemaz neesot bijis (DL 1902 278). Pat tādā lietā, kā skolotāju kalendāra izdošanā, Purapuķe nebaudīja pilnīgu uzticību, bet kāds Tautgodis viņam pārmeta „egoistīgus“ nolūkus, jo, lūk, neesot zināms, kur palikšot peļņa. Un taču šai laikā latviešu pedagogiskā literatūra bija pavisam niecīga, un arī pircēju skaits, kā pats Purapuķe atbildes rakstā aizrādīja, drīzāk lika gaidīt zaudējumus nekā peļņu (Tēvija 1893 1 un 6). Pie tam Skolotāju kalendāra vietā iznākušais rakstu krājums Baltijas Skolotājs (1894) patiešām pieredzēja tikai pirmo grāmatu, kaut gan saturu Purapuķe bija pratis dot tādu, kas vēl tagad dažuviet nav pilnīgi novecojies.

* Šo un dažas citas ziņas sniedzu no toreizējā Aizkraukles pag. darbeža J. Ceidāna vēstulēm (tagad viņš dzīvo Aknīstes Kalnadekšņos).

Visvairāk viņa piemiņu tomēr gānīja jaunstrāvnieki. Mājas Viesa Mēnešrakstā (1902, 12) ievietotais „nekrologs“ skaidri pasaka, ka nu miers gan šim cilvēkam pašam, gan citiem no viņa. Purapuķe bija cīnījies pret jauno strāvu, parādīdams gan savas pārlicības spēku un tādu nelokāmu noteiktību, kādas nereti trūkst daudziem intelligentiem cilvēkiem, bet arī laizdams darbā savas satiras asumu un polemikas skarbumu, pie kam viņam brīžam it kā sajuka lietas un personas. Viņš gan bija pamanījis, ka jaunā kustība kā nevēlamu sārnī nes līdzī sociālistu mācības, bet nebija pratis saskatīt tautā sociālās pārmaiņas; bija ieraudzījis dažu necienīgu sludinātāju, bet nebija tos pratis atšķirt no nopietnajiem darbiniekiem. Visi dabūja ar vienu un to pašu aso satiras slotu. Bet jaunajām idejām bija lemts iesakņoties, un Purapuķe palika nožēlojamā uzvarēto nometnē. Pat RLB Derīgu grāmatu Nodaļa, viņa stāstus jau pēc nāves izdodama, to dara ar zināmu aizbildinājumos, kaut gan Purapuķe bija cīnījies par šo aprindu ideāliem. Un taču jau 1901. gadā (vairāk gan, laikam, pašam rakstniekam nekā kādam izdevējam), sakarā ar Purapuķes 25 gadu darbības jubileju (1906. gadā), bija radusies doma izdot Purapuķes kopotus rakstus trijos sējumos, — darbs, kas tā arī palicis nedarīts.**

Arī viņa personīgā dzīve nebija sevišķi laimīga. Augstu vērtēdams sievieti viņas dziļākajā būtībā un saprazdams, cik nepieciešama tai īsta, nopietna izglītība, viņš uzstājās tomēr pret tā saukto sieviešu emancipāciju, kas plašākajās aprindās nevarēja neko pozitīvu sievietes personībai dot, bet izplatīja gan vieglprātīgus ieskatus par sievietes dzīves uzdevumiem. Drusku paskolotās jaunavas pameta gan stingrās patriarchālās tradīcijas, bet nebija ieguvušas īstu izglītību ar jaunas tikumības pamatiem. Bet atkal Purapuķem bija jāpaliek uzvarēto pusē, šoreiz arī tīri personīgi: savu īso mūžu (38 gadi) viņš nodzīvoja kā sieviešu ienaidnieks, nenodibinājis ģimenes dzīvi. Laikam no šejienes izejot, izskaidrojams arī viņa testaments.

Cik nesaskanīgs bieži bija Purapuķe ar savu apkārtni un sabiedrību, tik pat saskanīgs un nosvērts viņš bija pats sevī. Viņa pārlicība bija nesatricināma, viņa ticību saviem ideāliem nekas nevarēja sašķobīt. Neveiksmes un nepatīkšanas saēda viņa miesas spēkus; viņa gars palika joprojām možs. Tās ierosināja viņu atkal un atkal cīnīties, nevis lika ierauties sevī. Pat tāds smags

** Ievadam te bijis paredzēts ievietot Aleksandra Ramāna sarakstīto biografiju, kas, laikam, nekur nav parādījusies, bet ko izmantojis gan A. Upītis nekrologā Austrumā 1902.

apvainojums, par kādu katram jāuzskata Dienas Lapas aprindu mēģinājums izjaukt Literātūras fonda rīkoto Purapuķes vakaru 1901. g. 22. sept., kuŗa atlikums bija paredzēts kā ārstēšanās palbasts slimajam rakstniekam, nespēja nospiest viņu: viņš tikai sūrojies, ka nevarēšot vairs sadot šiem neprātīgajiem jaunekļiem. Arī gaidāmo šķiršanos no dzīves Purapuķe uzņēmis mierīgi.* Te viņam noderīgs bija arī viņa humors, kas citiem bija sagādājis nepatīkšanas.

Jāpiemin te kāds vārds arī par Purapuķes politiskajiem ieskatiem. Viņš bijis monarchists, domājis, ka revolūcija tautai bīstama, jo tur ņem talkā kriminālnoziedzniekus, bet muižnieku privilēģijas atceļamas pakāpeniski. Latviešiem jāskatās, kuŗai lielvalstij izdevīgāk pieslieties; tā pēc viņa ieskatiem bijusi Krievija. Bet necietis viņš pārkrievošanās tendences, ko tai laikā uzrādīja arī daži latviešu organi. Dažam labam šādi ieskati par latviešu politisko nākotni bija arī vēl daudz vēlāk, un tuvās nākotnes notikumi pārspēja ne tikai Purapuķes cerības, bet atstāja kaunā arī dažu, kas pats pieredzēja, kā entūziasmētie varoņi radīja brīvās Latvijas valsti.

3. Darbi. Savu literārisko darbību Purapuķe sāk ar dzeju Miegš, kas iespiesta 1881. g. Balsī. Gan nopietniem, gan jocīgiem argumentiem te autors pierāda miega nozīmi. Slimais jūtas vesels miegā, bet kas iemīlējies, tas sapnī skūpstā mīļāko, tādēļ nelaimīgais dod diezin ko par miegu. Bet viņa dzejas mēģinājumiem nebija nekādu panākumu. Tagad, kas nebūs skatījies Purapuķes bibliogrāfijā, par viņa dzejām nekā arī nezinās. Un tur nav ko nožēlot, jo P. dzejām literāras vērtības nav. To pavisam kādas sešas, dažas otrreiz iespiestas pārlabotas, bet tās palikušas tāda pat astonešmito gadu sentimentālisma gaumē, kā daudzas epiģoņu dzejas, saturā un izteiksmē nevarīgas.

Arī pirmā laika stāsti un humoreskas nepelnī sevišķu ievēribu. Te mainās sentimentāli stāstiņi ar tēlojumā reālistiskām, bet saturā pliekanām un izteiksmē bieži pavisam nepretenciōzām humoreskām, pie kam abi veidi nereti arī vienā pašā darbā. Dakstiņš, Roze, Bitīte un tulpe ir šādi sentimentāli stāstiņi. Romantisks notikuma pāvediens, diezgan gluds stāstījums, gan bez īpašām stila finesēm, rāda, ka rakstniekam ir stāstītāja talants, bet šie darbiņi tomēr nepaceļas pāri sava laika stāstu vidusmēram. Nav rakstniekam ne idejas, ne formas problēmu, un viņš ar šiem

* Ziņas no J. Geidāna kga vēstulēm.

un daudziem līdzīgiem, bet vājākiem darbiem neapzinīgi iekļaujas sentimentālajā romantismā.

Rakstnieks jūt sevī arī humorista talantu, un daudzos brīžos, kas nereti atrauti atpūtai, saražo veselu rindu stāstu un humoresku, kur reālistiski notēloti dzīves anekdoti savijas ar kādu mazumu sentimenta. Jāņu avens, Cik rakstniekam grūti, Bez paraksta, Salauztā vistas kāja, Nelaimīgais izrikojums, Tikai viena lietus pile, Divi draugi, Vecpuisis priekos un bēdās, Anniņas pirmā vēstulīte un daudzi citi ir šāda satura un šāda rakstura mazāki darbi, kam kroni uzliek plašais par romānu nosauktais Pasaules lāpītājs. Saturā tiem visiem viens galvenais motīvs, kāda „vecpuīša“ precēšanās, kas šim smieklīgajam neveiklim vai nu izdodas, vai neizdodas, vai arī izdodas ar to, ka neizdodas — proti, kad labāk arī ir neapņemt iecerēto. Bez tam nāk klāt visrožainākie brīnumi, kādi tik fantastiskā izdomā iespējami, bet kas brīnišķi aplaimo stāsta varoni, vai arī visnepievilcīgākie un neaistētiskākie ikdienas tēlojumi un sarežģījumu kōmika no patiesās dzīves. Par pēdējo autors paskaidrojis, ka tā esot bieži autentisks notikuma apraksts. Tomēr tā mums izliekas neticama, jo dzīves patiesība vēl nav mākslas patiesība. Izteiksme daudzās vietās tendē uz noteikti vulgāru stilu. Savus principus autors paskaidro Pasaules lāpītāja priekšvārdā. Šī „atklātā vēstule“ vispirms lasītājam un kritiķiem novēl garlaicību — citādi Pasaules lāpītāju nelasīs, tad miegu un ēstgribu — citādi spriedums būs pārāk bargs. Neesot te jāmeklē raksturi un principi — te ikdienišķi cilvēki un ikdienas notikumi, kas īsti, lai gan maskoti. Beigās diezgan triviāli prasīts skūpstis no daiļām lasītājām. Nav tā tad šie darbi domāti nopietniem lasītājiem, un nopietnās mākslas principus autoram reprezentē vulgāra personifikācija: ūsains kritiķis. Rakstnieks turas populārā gaumē. Ko par to teiks nopietnās mākslas prasītāji, viņu neinteresē. Tikai viņa paša mākslinieka sirdsapziņa ierunājas, un viņš lūko to apklusināt, aizbildinādamies ar to, ka viņš nepretendē uz mākslas augstumu.

Savā laikā šie darbiņi nebija nelasīti. Bet tad nāca jaunstrāvnieki, kas prasīja gan ļoti šauras, bet tomēr idejas. Purapuķes slava nobālēja, un taisni viņa vieglie stāstiņi un humoreskas bija līdzeklis viņa vērtības mazināšanai. Jansona bargajā, bet arī publicistiskajā kritikā tie pazuda kopā ar veselu rindu citu tā laika stāstu. Mēs nu varētu pieiet objektīvi arī šiem Purapuķes darbiem, bet laiks ir pagājis, un mums ir atlicis tikai vēsturiskais viedoklis. Un šis vēsturiskais viedoklis rāda, ka Purapuķes humoreskām un stāstiem ir veikls stāstījums, tautā noklausīta valoda.

un tās var saistīt ar savu īso anekdotisko fābulu lasītāja ziņkāri pa vairāk desmit lappusēm; bet tas arī viss.

Visu šo pirmā laikmeta darbu starpā bez šaubām izceļas Leišu svētbilžu griezējs. Savi etnografiski ievadvārdi un iespraudumi pie tam ir neizbēgami: tie tautas atmodas vēlākajā posmā nav re-tums arī pašu latviešu dzīves tēlojumos. Bet visumā leišu tautas dzīves apraksti iekrīt pašā tēlojumā. Nabaga puika Juzis ir dzimis tēlnieks un ganīdams griež svēto tēlus kokā. Ar to viņš tiek pazī-stams, īpaši kad viņa izgrieztais svētais Jāzepts palīdz slimniekiem. Viņu atrod darbā mācītājs, atpērk tēlu, bet tālāk nepalīdz. Tad viņu sāk apmeklēt muižnieka meita Marija. Tā ir viņa labais gars. Diem-žēl liktenis izšķir abus, Juzim kā kompensāciju piešķirdams iespēju kļūt par mākslinieku. Galu galā, kad Marijas vīrs, ar ko tā bijusi apprecējusies, nomirst, viņu laimei nekas nestāv ceļā.

Tas ir tas pats sentimentālais romantisms, kas pazīstams astoņdesmitos gados, un tomēr kaut kas jauns. Te ir jauns tips latviešu literātūrā: zēns ar augstām tieksmēm un lielām dāvanām, bet vājš un nespēcīgs skarbajā dzīvē kā izstīdzējis asns pagraba tumsā. No paša bērības labi pazīstamo nevarības izjūtu ieraudzī-jis leišu ganu zēnā un kombinēdams to ar mākslinieka talantu, kam pēc ideālistiskās mākslas prasījumiem jātiek godā un ko arī autors pats bija sevī jau zēna gados sajutis, Purapuķe te izveido tēlu, kas vēlāk tik košs atmirdz Poruka mākslā. Tikai dzīves skarbums, no kā Purapuķes svētbilžu griezēju pasargā sentimentālais roman-tisms, Poruka bālos zēnus vienu pēc otra izmet mūžības krastā, kamēr dzīves gaišajā dienā vieta sārtajiem un robustajiem. — Sie-viete ir šo nevarīgo un trauslo radījumu atspajds, arī to vēlāk īpaši Poruks izceļ. Bet grūtos brīžos atsedzas mazo, pazemīgo būtņu varenība, un robustie raksturi, juzdami savu nespēku, grib labo-ties: Valeška, Juža audžu tēvs, grib citādi dzīvot nekā līdz šim, kad viņa dēlēns slims uz miršanu. Šāds atdzimšanas motīvs, tikai psi-choloģiski ticamāks, vēlāk atrodams Saulieša un Brigaderes darbos.

Par Purapuķes tendenciōzajiem stāstiem, kas pa-rādījās jaunās strāvas laikmetā, atrazdami gan vislielāko sašutumu vienā pusē, bet arī savu atzinību starp jaunās kustības pretiniekiem, nav daudz ko teikt. Par viņu idejisko pusi esam izteikušies, ap-skatīdami Purapuķes raksturu. Kā mākslas darbi tie nav ievēro-jami, mūsaiķu lasītājam pat garlaicīgi. Jauno mācību apstulbota-jiem sekotājiem un sekotājām jāiet bojā — tāds ir autora ieskats, kas grūti var pieņemt kaut kādu ticamu formu jau tāpēc vien, ka

visam jaunajam jau dabīgi pieder nākotne, bet vēl vairāk tāpēc, ka rakstnieka sirds, dziļākajā pārliecībā aizvainota, nespēja cīņas karstumā pārvērst publicistiku par mākslu. „Pazudušie dēli“ un vēl vairāk „pazudušās meitas“ ir neizbēgamas Jaunajā strāvā un Modernajās jaunavās.

Vienu labumu tomēr šie tendenciōzie stāsti nozīmēja Pura-
puķes attīstībā. Viņš it kā atjēdzās ir no pliekanās humoreskas kairinājuma, ir no sentimentālās romantikas salduma. Dzīve pra-
sija nopietnu idejisku mākslu, kas no viņas pašas būtu izaugusi un
kas viņas pašas dziļāko un reizē patiesāko būtību izpaustu. Pura-
puķe kļuva reālists un rakstnieks, kas viņam saprotamo latvieša
dvēseles valodu ielika nopietnos, latviskos un neaizmirstamos māk-
slas darbos.

No šiem reālistiskajiem pēdējā laika Purapuķes darbiem vis-
pirms minēsim viņa Mazos stāstus. Ar tādu virsrakstu RLB
Derīgu grāmatu nodaļa izdevusi viņa izcilākos un mākslas ziņā ga-
tavākos stāstiņus: Strādnieks, Pēc gada, Trīs balles vakari, Aitiņ,
bē!, Tipi no tautskolas sola (sacerēts jau agrāk, pirmo reizi Balt.
Skolotājā, 1894), Kains, Divi slimnieki, Slimības dienas. Sali-
dzinot ar iepriekšējā laika darbiem, tie ir liels solis rakstnieka at-
tīstībā uz priekšu: pilni iekšēja sprieguma un psiholoģisma, stāsti,
kas bieži pārvēršas par mazu noveli, stāstījumā plastiski un kom-
pozīcijā koncentrēti. Nav vairs anekdotiskās fābulas, nav vispār
notikumu raibuma, bet ir tēloti dvēseles pārdzīvojumi, kas vismaz
pa daļai laikam arī pašam autoram nebija sveši, piem. slimības
dienās. Kā paraugu te minēsim noveli Divi slimnieki. Viens no
tiem ir vīrs, otrs — sieva. Šī divkāršotā sižeta novele īsti rāda tās
pašas personas mainītās lomās, liek lasītājam tos pašus cilvēkus
skatīt it kā pa diviem lodziņiem. Tēlo tā slimības uzbūdinātu cil-
vēku, kas kļuvis neticīgs un neuzticīgs un veselajiem par vislielāko
slogu. Bet pirmajā gadījumā slimnieka smadzeņu izperinājumi pa-
mazām attaisnojas, otrā redzam tukšus murgus. Vai taisni vīrs ir
tas, kas slimo sievu kopj uzticīgāk, vai sieva tā, kas drīzāk savai
pievilcībai meklē jaunu pielūdzēju, var palikt neizšķirts, bet labi
komponētais efekts ir spilgts un grāmatu aizverot neizzūd no at-
miņas. — Jeb atkal Kains — bērns bez tēva, kas taisni tādēļ arī
mātei liekas lāsts. Un ļaunumu nes ne tikai mātes mīlestības pār-
pildnība, bet varbūt vēl vairāk viņas trūkums. Pamazām risinās
Grīna nelaimīgā dzīve. Ļaunums nav gribēts, bet tas notiek. Un
dzīves burvības vietā jaunekli sagaida mūža katorga.

Atliek mums pievērst uzmanību vēl abiem lielākajiem no
Purapuķes pēdējā darba posma stāstiem, kas viņam sagādā palie-

kamu vietu latviešu literātūrā. Pirmais no tiem Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes, kas parādījās 1898. g. Balsī (godalgots; grām. 1904). Zelmenis un viņa sieva Līze ir izbaudījuši visus kalpu grūtumus. Viņu ilgas — savs kaktiņš, savs zemes stūrītis. Tās viņi neaizmirst arī labi atalgotā muižas darbā. Zemi tie dabū, bet Plikaajā pļavā, kur aug tikai vilka kūla. Nebeidzamā darbā „Vilkatīreļi“ kļūst pagastā par priekšzīmīgāko māju ar auglīgiem tīrumiem un košu dārzu. Un kad viņi to atdod dēlam Jurim par dzimtsīpašumu, viņu sapnis ir piepildīts, kaut arī viņu spēki ir galā. Tāda ir stāsta pirmā puse. Vispārcilvēciskas jūtas te savijas ar skaidri latvisku dzīves ideālu. Bērnus redzēt laimīgākus nekā paši, kuri vecāki to gan nevēlas? Bet šo ilgu piepildījumu atrast savā zemes stūrītī, te slēpjas tīri latvisks kārojums. Zelmeņi ir kalpi. Bet kas nezina kalpa grūtuma? Pašam tikt par savu kungu, to grib latvietis, kas jau no dabas ir individuālists. Un bija laiks, kad visa latviešu tauta nebija nekas vairāk kā kalpi. Tāpēc ilgas pēc s a v a kaktiņa un s a v a stūrīša zemes ir arī visas tautas ilgas. Tās pašas ilgas rādīja Andrievs Niedra savā romānā Līduma dūmos un drāmā Zeme, tikai citādi izprastas. Purapuķes stāsts ir nosaukts par kāda Pēterburgas Avīžu raksta „Bezzemes zemnieki“ illūstrāciju. Latvietis nevar būt bez zemes, to rāda Purapuķe, zināms, nevis illūstrēdams publicistu, bet mākslas darbā tēlodams to, kam nevarēja garām paiet arī publicistika. Bet Niedra šais ilgās nebija varējis vai arī nebija gribējis saskatīt, cik nepieciešams, lai šī zeme būtu katram sava. Viņa lielgruntniecību sistēma gribēja zemi gan atdot latviešu tautai, bet ne katram latvietim. Cik Purapuķes skats bijis skaidrs, to parāda arī tas, ka šodien, kad ar agrāro reformu mēs esam tuvu šā īpatnēji latviskā ideāla piepildījumam, dzīve ir gājusi Purapuķes rādītajā virzienā.

Kā latvietis šo ideālu aizsniedz, tas ir visvientiesīgākais, visgrūtākais ceļš, kas negribot spiež noliekt cienībā galvas šā ētiskā spēka priekšā. Latvieti viņa ilgais verdzības laiks ir atradinājis no aktivitātes un drosmes. Viņš mīl lipt pie sienas, kad parādās aktīvā sabiedrībā, bet nereti viņš mīl no tās arī pavisam izvairīties; to dažu labu reizi redzam vēl mūsu dienās. Bet ir viena vieta, kur latvieša aktivitāti nepārspēj neviena cita. Tas ir viņa darbs. Ar smaidu R. Blaumanis stāsta, ka latvietis, kad tam četrjūgu noliedz uz baznīcu braucot, brauc ar to pa tīrumu, cik tīk. Purapuķe rāda šā tikuma nopietno pusi. Grūts ir darbs. Augumu tas saliec, bet saldi ir viņa augļi. Tautas dzeja čaklajam piešķir baltuma epitetu. Bet dzīves darba ļaudis zina, ka darbu drīzāk pavada līduma sūro dūmu smaka nekā dzejisks baltums. A. Niedra

šos dūmus pat pārāk skarbi pūta saviem lūdmniekiem sejā, likdams nokvēpt viņu tikumiskajai dvēselei. Bet arī Purapuķe pazīst dažu kodīgu šalti. Kad mazais Jurītis sadauzās un sāpīgās krunkas sejiņā rāda, ka tas laikam būs slims, māte, sirdij lūstot žēlumā, tomēr saka „Viņš smejas...”

Ar to ir izsmelta arī stāsta pirmās daļas galveno personu būtība. Zelmenis (raksturīgs vārds!) ir darba vīrs un patriarchs, viņa sieva stāv viņam blakus visās vietās un visos darbos. Kādas patstāvības vai emancipācijas viņai nevajag. Viņu dzimta ir stipra vienība, ar to pietiek. Nav jāpārprot viņas pārmetumi vīram, ka vieglāk būtu bijis palikt kalpu kārtā. Arī Zelmeņu mātes ideāls ir savs kaktiņš. Bet māksliniekam vajag disharmonijas, vajag pretstata. Tikai tā lasītājs sapratīs īsto ideāla vērtību, darba grūtumu un sievas padevību vīra nodomiem.

Bet stāstam ir vēl otra tikpat liela puse. Tā rāda Zelmeņu jauno paaudzi, reizē rādot arī visas latviešu tautas to paaudzi, ko Jānis Purapuķe vairs nesaprata. Juris, veco Zelmeņu dēls, ir izglītotots zemkopis un saņem iekoptu māju; bet nav viņam ne tās izturības, ne laimes, kas tēvam. Un viņa sieva Rozālija ir mākslinieciskāk izveidots parastais Purapuķes moderno sieviešu tips — vīra nelaime un dzīves postītāja. Māja iet uz leju, Juris, uzzinājis, ka sievai sakari ar agrākajiem pielūdzējiem, labprātīgi atsakās no dzīves. Ar lielu drāmatismu attēlots neprātīgais brauciens pār tikko uzsalušu ledu, zem kuŗa jāiet bojā šai nespēcīgajai paaudzei, kam nav ne zemes svētuma izjūtas, ne spēka pārvarēt dzīves grūtumus. Tikai nākamā paaudze vēl paliek kā cerība: slaiks puisēns pavada vecu māmiņu uz kapsētu, kur vecajam Zelmenim blakus dus nelaimīgā paaudze. Bet Vilkatīreļi plaukst: lāsts ir nokratīts.

Patiesībā te ir divi stāsti, ko vieno tikai nebeidzamais zemes svētums latvieša sirdī, gan brīžam aptumšots, bet atkal un atkal spožs un varens. Dzejnieka cerība ietiecas nākamajā paaudzē, tāpat kā Mērnīeku laiku pirmajā nodaļā. Kompozīcija būtu ciešāka un efekts lielāks, ja stāsts būtu pārtraukts pēc pirmajām divpadsmit nodaļām. Ar skanīgu fortissimo tad nobeigtos šī latviešu arāju himna. Bet arī tagad stāsts ir vērtīgs, un varbūt vēl vairāk aizgrābj: blakus pozitīvajam tezes pierādījumam gan stāv blakus otrs pierādījums, izejot no tezes nolieguma, bet taisni šis otrs ienes stāstā traģisko motīvu, kas visu stāsta būtību padara dziļāku un cilvēka līdzjūtības pasaulei pieejamāku.

Arī mazākajās daļās stāsts spēcīgs, rūpīgi pārdomāts un ar mākslinieka roku rakstīts. Vietām gan autors kļūst matēmatīķis un tautsaimnieks, bet reālistiski traktēto stāstījumu tas netraucē.

Viengabalaināks ir otrs no Purapuķes slavenākajiem stāstiem Spieķis un divi suņi. Viens pats mūžs te no sākuma līdz beigām. Aitu gans Asnītis (zīmīgs vārds un amats) ir tas likteņa pabērns, kam dzīve vēlīga un ļauna iet garām, bet kam sirds paliek tai nepieķērusies, jeb pareizāk sakot, kas, viņam uzticētos lopiņus kopdams, nodzīvo savu vientiesīša mūžu ar tādu pašu skaidru sirdi, kāda tam no bērnības bijusi. Un atkal mums jāsaprot, ka blakus šā aitnieka maz pievilcīgajai figūrai, no mūsu aktīvā cilvēka viedokļa raugoties, mēs jūtam, ka te ir kaut kas īpatnēji latvisks. Tas ir tēls, kam radniecība ar Poruku un Apsīšu Jēkaba sirdsšķīstajiem ļaudīm, tikai bez kristiānisma nokrāsas, kas vēl vairāk liecina, cik latvisks ir kādreiz bijis šāds tips. Galu galā tā ir absolūta vientiesība sirds skaidrības vārdā, kādu nesastop ne pasakas trešā dēla figūrā, jo pēdējais taču prot vismaz savu atmaksu saņemt, bet Asnītim trūkst pat visvienkāršākās spējas ieraudzīt, kad laime viņam labprāt gribētu vēlīga būt. Bet to prasa stāsta konsekvence. Pasakā jāpiepildās klausītāju ticībai, ka labais gūts atmaksu. Stāstā šim pašam tēlam jāpaliek bez vainaga. Un kad jaunais barons pārdo aitas, vecais Asnītis paliek uz lielceļa, viens, ar spieķi un diviem suņiem. Stāsta noslēgums ir patiešām ievērojams efekts. Raksturīga un latviska ir arī Asnīša dzīvnieku mīlestība: tā ir daļa no latviešu dabas kulta.

Stāsta pārējo personu starpā der pieminēt veco baronu, kas ir no Deglava Vecā pilskunga radiem, bet kurā Purapuķe attēlojis savu labvēli Aizkraukles baronu Šulcu. Pārējie ir ļaudis no šās pasaules: tie visi grib dzīvot, un visu, kas viņus tuvina pēc viņu pašu saprašanas labākai dzīvei, tie dara, nemeklējami, vai tas labs, vai slikts. Varbūt gluži negribot Purapuķe, kas citādi pats mīl sašķirot savus ļaudis baltos un melnos, šai stāstā paliek objektīvs: nostādīdams stāsta centra personu, kas gan var būt mūsu līdzjūtības, bet ne parauga cienīga, viņš atstāj lasītājam īsto ideālu meklēt vairs ne vienā no stāsta personām, bet šo personu sintezē. Stāsta vērtību kādu mazumu traucē reminiscences no Purapuķes pirmo stāstu koncepcijas: asaraini mīlestības skati, kam Purapuķe gan jau pratis piešķirt citu dziļumu, ļaudams saskatīt aiz tiem vientiesīgi izpaustus labākas dzīves kārojumus, mainās ar naturālistiskiem plūkšanās skatiem.

Summējot Jāņa Purapuķes literāriskās darbības rezultātus, jāatzīst, ka viņš sava ne pārāk izcilā talanta robežās, palikdams vienmēr pats sev uzticīgs, sekmīgi sacenšas ar sev līdzīgiem darba sākumā, laikmetu maiņā ar saviem tendenciōzajiem stāstiem māca

mūs redzēt negātīvo, kas nāca jaunajam laikam līdzī, bet labākajos darbos pratis ielikt tik zīmīgus un būtiskus latviskos elementus, ka tie iziet no sava laika un kļūst par mūsu literatūras neatņemamu sastāvdaļu.

b) Ansis Lerchis-Puškaitis. To pašu ideālu cilvēks kā Jānis Purapuķe un pēc dzīves un darba tuvs Purapuķem bija Ansis Lerchis, kas vēlāk savam vārdam pievienoja pseudonimu Puškaitis. Tikai viņa mūža galvenais uzdevums nebija latviešu tautas dzīvi ielikt jaunu mākslas darbu formās, bet krāt un izdot senus pašas tautas sacerējumus un variācijas par svešu tautu tematiem — krāt un izdot pasakas un teikas. Tas ir darbs, kas vēl šodien nav pilnīgi padarīts, bet ko Ansis Lerchis-Puškaitis bija raženi sācis un novedis līdz panākumiem, kas vēl tagad atzīstami (sk. augstāk I 410 u. sek.).

Taču zinātnieka darbs, gan sniegdamies pēc mūžīgās patiesības, pats mūžību nevar pieredzēt. Ar jaunu darbu nāk jaunas atziņas, un iepriekšējam paliek tikai vēsturiska nozīme. Tā ir ar visievērojamāko zinātnieku darbiem. Tā bija arī ar A. Lercha-Puškaiša darbu, un šodien modernās zinātnes vajadzībām jau ir gandrīz viss iznācis jauns pasaku un teiku izdevums prof. P. Šmita sakārtojumā. Jaunas mācības par pasakas izcelšanos, jaunas metodes pasaku kārtošanā prasīja pārstrādāt A. Lercha-Puškaiša darbu, bet neaizkarts paliek viņa pasaku vākums, viņa pūliņu un sviedru gods, tās izdodot, viņa mīlestība pret tautas dzeju un pašu tautu.

Šai tautas mīlestībā, kas tāpat kā Purapuķem izpaudās ne tikai literārā, bet arī sabiedriskā darbā, viņš piedzīvoja daudz vairāk laimes nekā pēdējais. Puškaitis bija bijis laimīgs raksturs. Savā darba vietā Džūkstē viņš iemantoja cieņu, savā pasaku krājēja darbā vislielāko uzticību, bet daudzus no latviešu darbiniekiem viņš varēja saukt par draugiem. Un daudzi iegriezās pie viņa Džūkstes-Pienavas Lancenieku skolā, kur aizgāja viņa nerimstošā darba mūžs idilliskā vienkāršībā.

Dzimis Ansis Lerchs-Puškaitis 1859. g. 2. septembrī (21. aug.) Talsu pag. Cīruļu mājās. Mājas piederējušas jau viņa senčiem. Bijis vecākiem otrs dēls (pavisam 12 bērnu, daži agri miruši). Tēvs ļoti cienīts un cienijams gan mājā, gan pagastā. Māte liela dziedātāja un ļoti darbīga. Arī apkārtnē šeit tāda, kas rosīgu zēnu var ierosināt ir ar dabu, ir sabiedrību. No Cīruļiem redzami Talsu kalni. Nav tālu tā laika kultūrālie centri: Vecsāti un Irlava. Bet

toreiz vēl nesenā pagātne glabā slaveno Ojāru, Vodžu un citus vīrus, ko Puškaitis vēlāk apraksta.

Pirmā skola Ansim ir Talsos pie kādas Golca (Goltz) jaunkundzes. Te mācīja vāciski, arī runāt drīkst tikai vāciski. Iepaticis Puškaitim Talsu Rodes dārzs, ko no klases var redzēt. Vēlāk (1874—77) viņš četrus semestrus mācījās Talsu apriņķa skolā, bet to nebeidza līdzekļu trūkuma dēļ. 1879. gadā viņš kā eksterns nolika skolotāja eksāmenu Irlavas skolotāju seminārā. Jau strādā-dams par skolotāja palīgu Anneniekos. No 1883. g. viņš ir skolo-tājs Džūkstes-Pienavas Lancenieku skolā — viens pats un sev pa-līgu dabū tikai tad, kad savus spēkus jau krietni iztērējis un vese-lību sabojājis skolas un sabiedriskā darbā. Puškaitis te nodibina bibliotēku, piedalās zemkopības biedrības dibināšanā, piedalās sa-biedriskajā dzīvē, vāc pasakas, izdod to krājumus, raksta stāstus un oriģinālpasakas, iekopj skolai dārzu, vada biedrības nama ap-kārtnes apdēstīšanu, tur runas un referātus, vada jautājumu vaka-rus... kamēr spēki saplok. Bet arī tad vēl iet uz biedrības namu, tikai noliktā stundā dodas mājā ņemt ārsta parakstītās peldes. Skolas un citus darbus Puškaitis dara līdz pēdējam brīdim, kamēr vien spēj. 1903. g. 30. martā Ansis Lerchis-Puškaitis miris. Džūk-stes kapos, kur viņu paglabāja, vēlāk uzcelts piemineklis ar paša sacerētu uzrakstu. Īss un savā ziņā līdzīgs Purapuķes mūžam ir viņa dzīves gājums.

Uz miršanas gultas viņš redzēja iespīestu Latviešu tautas pa-saku 7. daļas pirmo pusi. Atlikušā daļa palika neizdota. Bet šai vietā par Puškaiti runājam taisni viņa oriģināldarbu dēļ. Tikai tas nav iespējams, neaizņemot arī viņa folklorista darbību. Jansons, savā kritikā apspriedzams Puškaiša Ojāru, taisni saka, te esot re-dzams labs etnografs, ne rakstnieks. Bet ar tautas pasakām Puš-kaiša darbiem arī cita līdzība: stils, valoda, notikuma straujais risinājums. Lai ņemam vai viņa pasakas, vai stāstus, visur tā pati tautas valoda, vairāk noklausīta, nekā sacerēta, visur tas pats stāstī-šanas veids. Un ja vietām dzirdam kaut ko citādu, ko nesastop pasakās, tad jāpiemin, ka arī viņa pasaku krājumos dažviet pa-mirdz citas dabas spīdumi. Vietām Puškaitim patīk runāt dzejiski, virknējot skaistas, gan ne vienmēr oriģinālas glezniņas, un te viņa stāstos un pasakās mēs dabūjam redzēt viņa dzejnieka valodu. Viņa lielākā pasaka Kurbads iznāca 1891. g. Tie paši tautas pa-saku motīvi, kas Puškaitim parādās arī dažās citās oriģinālpasa-kās, šoreiz īpaši no varoņu un stiprinieku pasakām šeit savīti par vienu lielāku pasaku, kas savā ziņā var būt par varoņu eposu lat-viešiem — gandrīz ar lielāku tiesību, nekā Pumpura un Lauten-

bacha darbi, jo pēdējie taču bija saistītā valodā un tautā nekā tam-
līdzīga latviešiem nav uzglabājies. Ka reizē ar to Pumpura un
Lautenbacha poēmas uzrāda arī vairāk personīgā un individuālā,
citiem vārdiem — vairāk modernas mākslas, ir pats par sevi sa-
protams. Šai ziņā Puškaitis ir nepretenciōzs. Nav viņam formas
problēmu; kompozīciju, cik tai par paraugu nevar derēt tautas
pasaka, viņš izveido pēc vecu vecas šablonas un to citādi pat ne-
sauc, kā par stāsta „kauliem“; stāsta idejā, kas parasti neietveras
pašā stāsta sižetā, bet vairāk autora pieejā un piespraudumos, viņš
ir tautas atmodas laika ideālu piepildītājs, censonis un tautas dar-
binieks. Tikai dažās oriģinālpasakās viņš nacionālās idejas ieliek
allēgoriskos tēlos un konvencionālos simbolos. Arī citādi viņa
pasakas uzrāda samērā vairāk oriģinālitātes: tās sacerētas ar no-
teikti didaktisku tendenci, kādas tautas pasakām nav. Pati pa-
saku simbolika ir laikam laikmeta piederums. Figūrē tur tikai na-
cionālu ideju simboli, un tie dabīgi radās tautas atmodas laika dzej-
niekiem, kad tie lūkoja savus ideālus pārvērst par dzeju. Viszīmī-
gākais piemērs te Puškaiša pasaka Tautas dziesma. Mātei Tautai
piedzimst meitiņa, kam jāuzmin vārds, un šis vārds ir — Tautas
dziesma. Te jūtam Ausekļa un viņa laika biedru dvašu, tikai
Ausekļa Gaismas pils ir dzejiski spēcīgāks simbols. Puškaiša ori-
ģinālpasakas, no kurām dažas palikušas neiespiestas, iznāca divos
krājumos (I 1890, II 1891) un iznāca laikā, kad šāda gara darbi arī
ar lielāku mākslas vērtību nebūtu vērsuši uz sevi daudz uzmanī-
bas. Vienīgā recenzija par tām parādījās Mājas Viesī (1902, 1).
Bet neieņemdam stāvokli pret jaunajām idejām, Puškaitis ar savu
patriotisko darbu pasaku vākšanā baudīja nedalītu cieņu un atzi-
nību.

Lielāka mākslas vērtība ir Puškaiša stāstiem. Arī tie nav
viņa izdomāti, bet tautas atmiņu rediģējumi jau attēlotā garā par
patiešām dzīvojušām un stāstā nereti īstajā vārdā nosauktām per-
sonām. Dzīves reālās īstenības te ir vairāk nekā mākslas. Bet
autors smel no tautas dzīves to, ko pati tauta jau bija par stāstāmu
turējusi. Viņš notēlo primitīvos cilvēkus, kuŗu gars ir naīvs, bet
ko vada dzīvais spēks pašu dzīslās un muskuļos. Viņos parādās
kāda primāra spēka atklāsme, tāda pati kā tā, ko tēlo Janševskis
savu varoņu tēlos, un ko dievišķi apskaidrotu rāda Virza savos
Straumēnos. Un blakus šai vientiesībai staigā ļaudis, kas kā magi
un burvji liek sevi apbrīnot viņu dabas gudrības dēļ. Mēs laikam
bez pamata tos saucam par tumšiem: tie bija ne tikai savā laikā
vien vareni; arī mēs no viņu zintēm varētu mācīties nevien dažu
sīkumu, kas mūsaiķu zinātnei var būt palicis nepamanīts, bet arī

liela dabas brīnuma pārdzīvojumu sevī un godbijību aizplīvurotā priekšā.

Tāds primitīvi naīvs, bet arī primitīva spēka pilns ir kļaušu laiku puisis Ojārs (stāstā Ojārs, Austrumā 1892). Ap viņu risinājušies tīri anekdotiski notikumi, bet viņa gara pasaule nav plaša, personības ziņā viņš ir liels bērns. Kur autors viņam liek ko dziļi pārdzīvot, tur redzam vai nu sentimentāla stāsta iespraudumus (Ojāra mīlestība līdz kapam), vai arī patiešām istu bērna vientiesību (piem. aizejot zaldātos). Mazliet ideālizētu kļaušu laiku apkārtni ar šo tēlu centrā Puškaišim izdevies padarīt par mazu šedevru, kam gan kritika, tāpat kā viņa citiem stāstiem, grib noliegt oriģinālītāti, bet kam nevar noliegt veiklu stāstījumu, tautas valodu un lielu populārītāti.

Mazliet citādi jārunā par otru Puškaiša pazīstamāko stāstu Vodžus (Austrumā 1895). Te tēloti drusku jaunāki laiki nekā Ojārā, bet titullomā arī šeit ļoti zīmīga persona. Mazrunīgs, bet čakls un labsirdīgs, savas noslēgtības dēļ ar dažu jocīgu ieradumu, bet garīgi ļoti patstāvīgs ir Vodžus, kas šās patstāvības dēļ gan ir visa novada progresā nesējs, bet par to dabū arī visdārgāk samaksāt. Jau pusmūžā būdams, viņš apprecas ar Mežklabju māju saimnieci, kam vīrs miris, saimnieko ļoti veiksmīgi, bet par lielkunga sūdzēšanu tiek izmests no mājām, atstājot tās Vodžus padēlam. Faktiski tas nav nekāds sods, bet Vodžus ar savu raksturu to padara par dzīvi vientulībā, ko viņa patstāvīgais raksturs gan smagi neizjūt. Salīdzinot šo stāstu ar ziņām, ko sniedz Rob. Bērziņš par vēsturisko Vodžu Puškaiša biogrāfijā (Lerchis-Puškaitis dzīvē un darbā 1928, 17, un 18), redzam, ka Puškaitis šai personā saskatījis tikai vienu viņas daļu — garīgo patstāvību, bet pievilcīgos nostāstus par viņa burvībām atļaidis nost. Varam nu gan iedomāties šādas tumsonības netēlošanu, kad tauta no tās vēl bija atradināma, bet reizē arī pats tēls kļūst racionāls un bāls, vietām smieklīgs. Arī šis stāstiņš uzrakstīts veikli.

No pārējiem stāstiem (iznāca 1903. ar Teodora Zeiferta ievadu) minēsim skolnieka stāstiņu Ģirts, kur blakus māksliniekam autorā var pazīt arī pedagogu, ko interesē apdāvinātā, bet nenošvērtā zēna pārdzīvojumi un attīstība. Stāstu valoda var interesēt arī valodniekus.

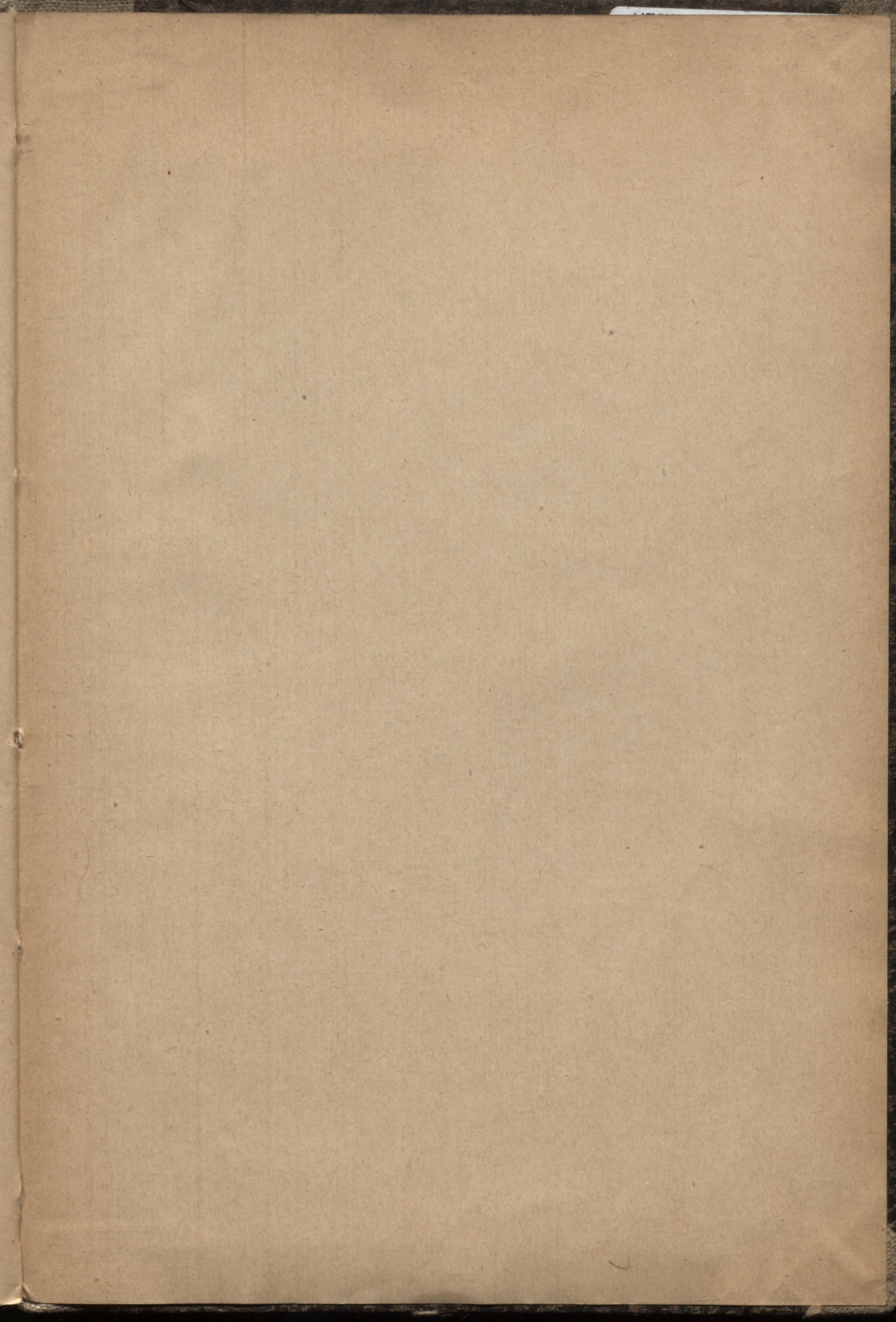

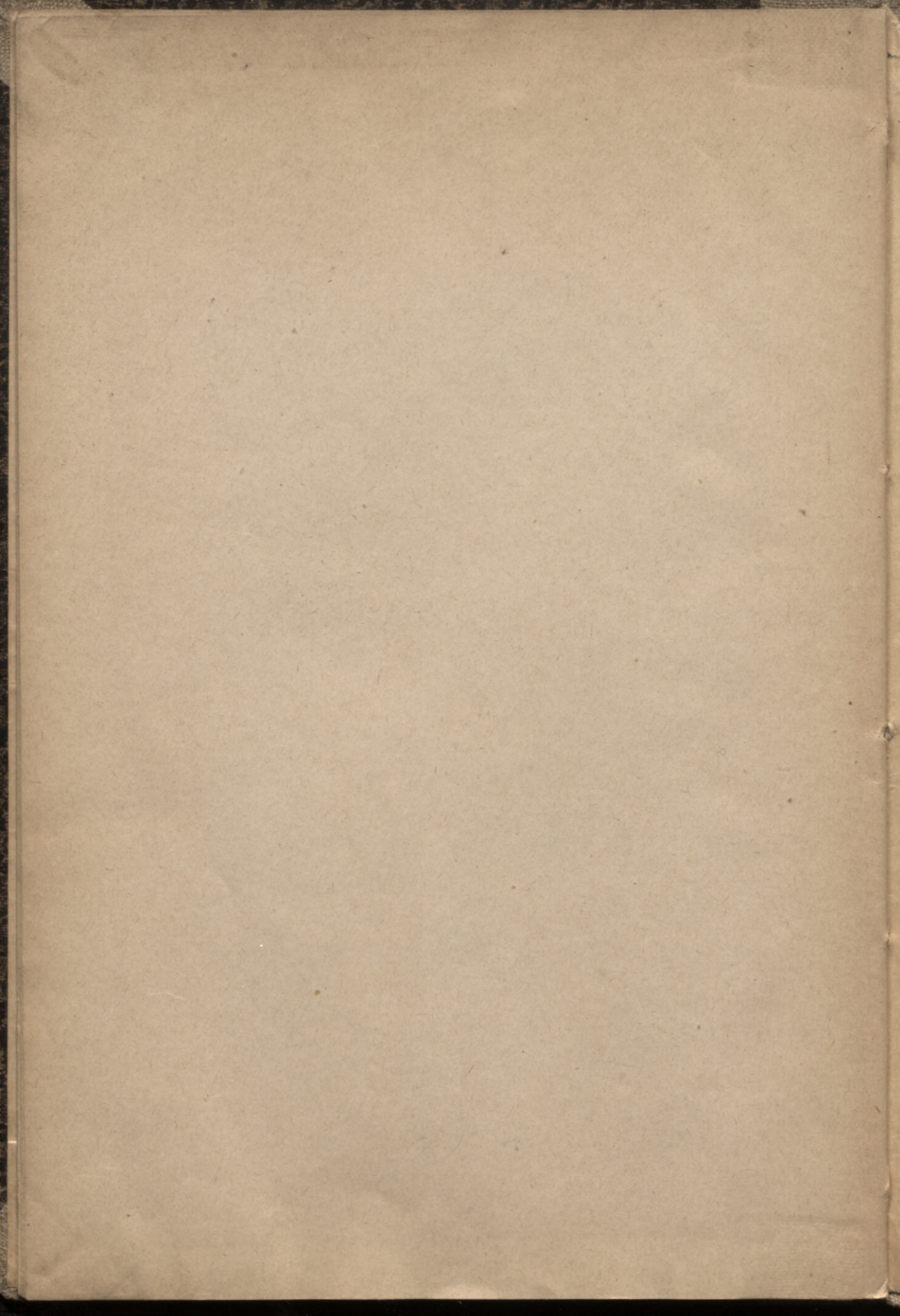
Grāmatu spiest. kooper. «Grāmatrūpnieks», Rīgā, Pils ielā 14.

16 DEC 1935

Lo. 2363

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304035076

-60